

Gezondheidszorg in Breukeleveen in het eerste kwart van de 20ste eeuw

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

In veel opzichten liep er een tweedeling door de vroegere gemeente Breukelen-St. Pieters (1815 - 1949). Het gedeelte langs de Vecht was sterk op Breukelen-Nijenrode georiënteerd, terwijl Breukeleveen meer op Tienhoven¹ was gericht. Dat was ook het geval op het terrein van de gezondheidszorg.

Hoewel de namen Tienhoven en Maarsseveen op deze en de volgende bladzijden meermalen voorkomen, is dit artikel vooral geschreven vanuit een Breukelen-St. Pieterse benadering. Doordat dit artikel in hoofdzaak is gebaseerd op raadsverslagen wordt het onderwerp benaderd uit een bestuurlijke invalshoek. Het biedt een raamwerk voor verder historisch onderzoek.

Algemene ontwikkelingen op het terrein van de gezondheidszorg

De geneeskunde boekte vanaf de 19de eeuw belangrijke vooruitgang, als gevolg van een meer natuurwetenschappelijke benadering van de medische problemen.

Klinische methoden werden sterk verbeterd, de cel als elementair bestanddeel van levende weefsels werd ontdekt, nieuwe medicijnen ontwikkeld. Een nieuwe tak van de ziektekunde diende zich aan met de bacteriologie, waarin Louis Pasteur in Frankrijk en Robert Koch in Duitsland grote ontdekkers waren. De oorzaak van vele besmettelijke en ontstekingsziekten kon daardoor worden verklaard, waardoor men ze ook beter kon behandelen. Ook narcose en röntgenstralen behoorden tot de resultaten van de natuurwetenschappelijke geneeskunde van de 19de eeuw. Kort na de eeuwwisseling werden de vitaminen ontdekt. De chemotherapeutica namen sterk in aantal toe (in 1910 kwam P. Ehrlich bijvoorbeeld met een geneesmiddel tegen de wijdverbreide syfilis). Bloedtransfusie werd mogelijk door de ontdekking van de bloedgroepen door de Oostenrijker Karl Landsteiner in 1901.

In het voetspoor van de voortschrijdende wetenschap en de daardoor geopende nieuwe mogelijkheden op het gebied van de gezondheidszorg nam de rol van de overheid op dat terrein in betekenis toe.

De Gemeentewet van 1851 legde de verantwoordelijkheid voor de gezondheid van de burgers in de eerste plaats bij de gemeenten, die daartoe verordeningen in het leven konden roepen. De wetgever had daarbij vooral de openbare gezondheid op het oog. Het recht op geneeskundige verzorging werd erkend in de Armenwet van 1854, op grond waarvan de armen onder bepaalde voorwaarden van gemeentewege aanspraak op deze hulp konden maken. De eerste nationale wetgeving op het gebied van de gezondheidszorg stamt uit 1865 (Wet op het Geneeskundig Staatstoezicht), die vooral gericht was op de bestrijding van epidemieën en de hiermee samenhangende verbeteringen in de hygiënische toestanden.

Arts voor Breukeleveen, Tienhoven en Oud-Maarsseveen te zamen

In het kader van de nationale wetgeving bestond er al lang voor het begin van de 20ste eeuw een gemeenschappelijke regeling tussen de toenmalige gemeenten Tienhoven, Breukelen-St. Pieters en Maarsseveen inzake de gezamenlijke aanstelling van één gemeentegeneesheer voor het hele gebied van Tienhoven en de buurtschappen Breukeleveen en Oud-Maarsseveen.

De taken en verplichtingen van deze gemeente-arts staan beschreven in de "Instructie voor den Gemeentegeneesheer" van 7 april 1903,² welke een eerdere instructie van 22/24 april 1892 verving.

De medische verplichtingen van de gemeentegeneesheer

De gemeentegeneesheer was verplicht "gratis zijne genees- en heelkundige diensten" te "verleenen aan patiënten, die, naar het oordeel van het betreffende Gemeente-Bestuur, behoeftig zijn en niet van wege diaconiebesturen moeten of kunnen geholpen worden". De kosten van die medische zorg, inbegrepen de levering van geneesmiddelen, kon hij "bij specifieke declaratie" bij het desbetreffende gemeentebestuur in rekening brengen.² Daarbij was hij verplicht bepaalde, algemeen geldende tarieven toe te passen.

Een armlastig patiënt kon echter niet zo maar de gemeente-arts consulteren. De instructie aan die arts wierp hier een hoofdzakelijk op financiële overwegingen berustende drempel op. "Behalve in dringende gevallen, zal de Gemeentegeneesheer dergelijke patiënten niet voor Gemeenterekening in behandeling mogen nemen zonder daartoe te voren machtiging van den Burgemeester te hebben bekomen en, waar bij dringende noodzakelijkheid hulp door hem werd verleend, is hij verplicht hiervan zoo spoedig mogelijk, althans binnen 24 uren, schriftelijk kennis te geven aan dien Burgemeester, zijnde het uitsluitend aan de beslissing van het betreffende Gemeentebestuur overgelaten, of de gedane leveringen aan de Gemeente al dan niet in rekening kunnen worden gebracht".²

Heel belangrijk in de taakstelling van de gemeente-arts was ook de verloskundige hulp aan kraamvrouwen. Daarbij maakten de drie gemeentebesturen een onderscheid tussen "behoefte", "min-gegoede" en "meer-gegoede" kraamvrouwen. In het eerste geval was de verloskundige hulp voor de cliënt gratis, en kon de rekening aangeboden worden aan de desbetreffende gemeente, onder voorwaarde evenwel dat ook voor die situatie de burgemeester ten behoeve van de cliënt in kwestie tevoren een schriftelijke machtiging had afgegeven. Voor deze gevallen stond een vast tarief (in 1903 bepaald op zes gulden per verlossing, inbegrepen de medische begeleiding gedurende de eerste negen dagen na de bevalling). Ter bescherming van de "min-gegoede" kraamvrouwen gold een prijsbeheersende bepaling. Zij moesten zelf betalen, maar hen mocht niet meer in rekening worden gebracht dan het tarief dat jegens de gemeente gold voor de behoeftige kraamvrouwen.² Met de verloskundige hulp aan de meer-gegoede ingezetenen, en de daarbij te hanteren tarieven, bemoeiden de gemeentebesturen zich niet.

Tot de taak van de gemeentegeneesheer behoorde verder het inenten en herinenten van die personen "welke op tijd en plaats, in overleg met hem, volgens artikel 18 der wet van 1872 (Stbl. 134) door Burgemeester en wethouders der betreffende Gemeente te bepalen, zich daartoe aanmelden, tegen vergoeding van wege de Gemeente" (in 1903 bepaald op 50 cent per verrichting).²

Wanneer on- en minvermogenden binnen zijn verzorgingsgebied voor "verlossingen die niet alreeds voor rekening der Gemeente zijn genomen" dan wel bij plotselinge ziekte of een ernstig ongeval zijn hulp inriepen, mocht de gemeentegeneesheer die "in geen geval weigeren". Patiënten en kraamvrouwen in zijn verzorgingsgebied moesten bovendien met voorrang boven die uit andere gemeenten geholpen worden.²

Overige voorwaarden gesteld aan de gemeentegeneesheer

De gemeente-arts moest zich ook "belasten met het verrichten der doodschouwingen, bedoeld bij de wet van 1869 op het begraven" en "van elk voorkomend geval gemotiveerde berichten aan den Burgemeester dien het aangaat" doen toekomen. Ook voor dit lijkschouwen gold een vast tarief (in 1903 f 5,- per geval). Bovendien diende hij zich "tot het doen van gerechtelijke schouwingen desgevorderd ter beschikking van den Officier van Justitie of van den Burgemeester als hulpofficier van Justitie" te stellen; "de daarop vallende kosten moeten echter van het Rijk worden teruggevorderd".²

Afb. 1. Breukeleveen, ter hoogte van de huizen thans genummerd Herenweg 113 (links) en 115 (waarin eerder het ziekenhuis van Breukeleveen was ondergebracht). De foto dateert uit 1921, want langs de weg liggen de lange palen gereed voor de aanleg van het bovengrondse elektriciteitsnet. (Oude prentbriefkaart in Collectie Th. Schouten, Tienhoven.)

Aan een benoeming tot gemeentegeneesheer zaten zekere beperkingen van de bewegingsvrijheid vast. "Hij zal, langer dan 24 uren de Gemeente verlatende, daarvan aan den Burgemeester van Tienhoven schriftelijk kennis moeten geven; zonder diens verlof zal hij zich niet langer dan drie dagen van zijne standplaats mogen verwijderen. Hij zal bij elke afwezigheid in de behoorlijke waarneming voorzien, waarvan de kosten voor zijne rekening zijn". De gemeentegeneesheer was tevens verplicht gedurende de hele periode waarvoor hij door alle drie gemeenteraden was benoemd en hij die betrekking ook daadwerkelijk uitoefende, in het voor hem bestemde huis te Tienhoven te wonen.²

Zowel enerzijds, voor de gemeentegeneesheer, als anderzijds, voor de drie gemeentebesturen gezamenlijk, gold een opzegtermijn van ten minste zes weken. Indien de arts zich niet aan de bepalingen in zijn instructie hield kon evenwel direct ontslag volgen.²

Uit de instructie voor de gemeentegeneesheer komt niet het beeld naar voren van een lucratieve betrekking. Wat bracht artsen er toch toe naar een dergelijke baan te solliciteren?

De instructie maakt geen melding van de zorg voor de meer-gegoede cliënten binnen het verzorgingsgebied Tienhoven/Breukeleveen/Oud-Maarsseveen. Zij waren evenwel in de meerderheid. Met de medische voorzieningen voor die mensen lieten de drie gemeentebesturen zich niet in. Maar die categorie leverde wel het grootste deel van de inkomsten van deze artsenpraktijk. Het verzorgingsgebied was beslist niet groot genoeg voor twee artsen. Het aanvaarden van de verplichtingen van het gemeentegeneesheerschap was dus in feite een continue prijs die betaald moest worden om in dit gebied de algehele praktijk van apothekhoudend huisarts in handen te krijgen.

Ziekenhuis

U hebt eerder in dit tijdschrift kunnen lezen dat Breukelen-Nijenrode rond de eeuwwisseling een klein ziekenhuisje bezat, waarin zonodig lijdens aan een besmettelijke ziekte in afzondering konden worden verpleegd.³ In Breukeleveen was, tussen 1873 en 1919, ook zo'n ziekenhuisje gevestigd (Afbeelding 1). Het was gebouwd in opdracht van de gemeente Breukelen-St. Pieters, te zamen met Tienhoven. Het verhaal over dat ziekenhuisje rechtvaardigt een afzonderlijk artikel.

Dokter Johannes Keijzer

De verhouding tussen de gemeentegeneesheer voor Tienhoven/Breukeleveen/Oud-Maarsseveen en de drie gemeentebesturen verliep bepaald niet altijd probleemloos.

Nadat zich moeilijkheden hadden voorgedaan met de pas enkele maanden eerder benoemde gemeentegeneesheer Tijmes, welke leidden tot diens ontslag wegens herhaald plichtsverzuim,⁴ was in 1892 dokter Johannes Keijzer tot gemeente-arts benoemd.⁵ Hij was daarvoor tijdelijk als arts werkzaam geweest in Hamburg. Keijzer lijkt over het algemeen zijn ambt op bevredigende wijze te hebben uitgeoefend. De gemeenteraad liet de zorg voor de zieken met een gerust gevoel aan hem over.

Maar toen Keijzer in 1900 uit zijn Tienhovense dienstwoning vertrok wegens vestiging als medicus te Breukelen-Nijenrode ging dat op de valreep toch nog met enige strubbelingen gepaard.

De burgemeester van Breukelen-St. Pieters hoorde pas van de verhuizing op de vrijdagavond voorafgaande aan de zondag waarop de dokter in Breukelen-Nijenrode zijn taak begon. Hij moest hem toen attent maken op de verplichting een opzegtermijn van ten minste 6 weken in acht te nemen. Als excuus werd door Keijzer aangevoerd dat Dr. A. Mijnliefv zeer plotseling uit Breukelen-Nijenrode was vertrokken en er snel gehandeld moest worden om deze vacante praktijk te kunnen overnemen.⁶

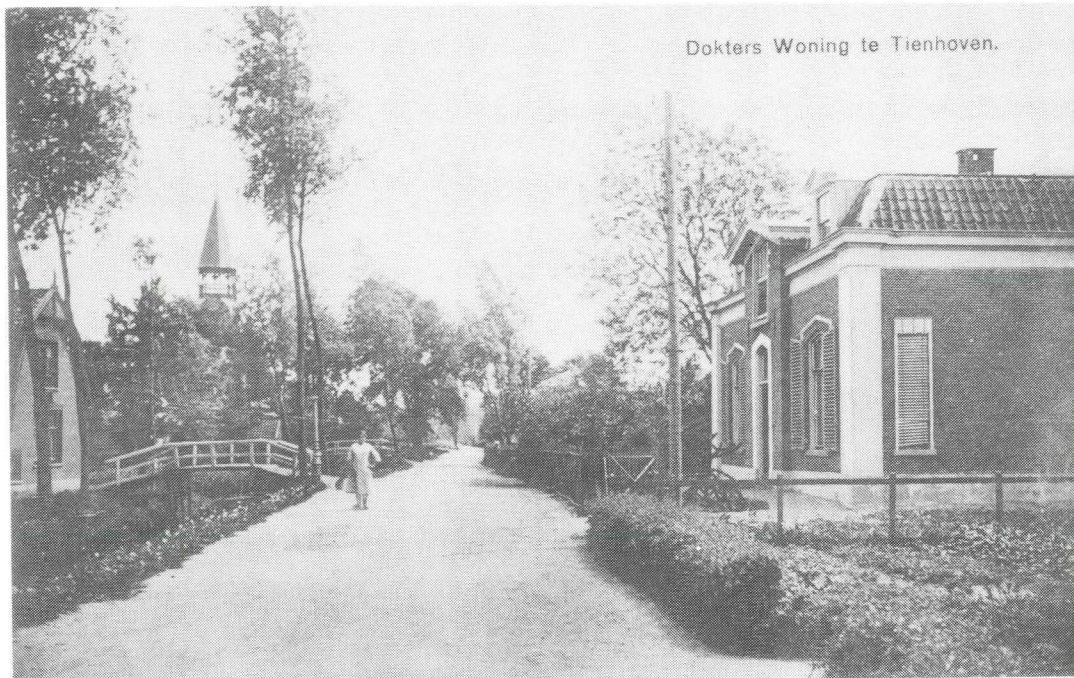
In de ontslagaanvraag die daarop bij de drie plattelandsgemeenten binnenkwam werd geen datum van ingang van het verlangde ontslag genoemd, omdat de aanvrager - zoals de burgemeester van Breukelen-St. Pieters daar als verklaring bij voegde - "op het geheel onverwacht vertrokken" hem mondeling had toegezegd de praktijk in de drie betrokken plaatsen te blijven waarnemen totdat die door zijn opvolger zou zijn overgenomen. Toch was de gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters ontstemd over deze gang van zaken. Men wilde pas "decideren" of "eervol ontslag zal worden verleend" nadat men had kunnen vaststellen hoe hij verder de waarneming der praktijk behandelde.⁶

Blijkbaar gaf de overgangsperiode geen verdere aanleiding tot kritiek, want bijna 4 weken later besloot de Raad op voorstel van de voorzitter alsnog met algemene stemmen de gemeente-arts eervol te ontslaan met ingang van 1 april 1900.⁷

Onderhoudskosten aan de dokterswoning

Een gevolg van de gemeenschappelijke regeling was dat voor bepaalde kosten de goedkeuring van alle drie de betrokken gemeentebesturen vereist was. Dat betrof in het bijzonder de uitgaven verband houdend met de in Tienhoven gelegen dienstwoning van de gemeentegeneesheer (Afbeelding 2). Van deze woning waren de drie gemeenten gezamenlijk eigenaar.

Na het vertrek van dokter Keijzer waren onderhoudswerkzaamheden aan de dokterswoning noodzakelijk.^{6,7} In verschillende vergaderingen van de gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters ontstond daarover een discussie.^{6,7,8} De "werkbazen"⁹ van de drie betrokken gemeenten stelden gezamenlijk vast dat de kosten meer dan f 200,- zouden gaan belopen. Er was een afspraak dat werkzaamheden boven dat bedrag publiek aanbesteed moesten worden. De gemeente Maarsseveen werd gevraagd daarvoor bij deze gelegenheid zorg te dragen.⁷

Afb. 2. De oude dokterswoning te Tienhoven omstreeks 1912. Vóór de aanvankelijk torenloze Gereformeerde kerk van Tienhoven is reeds een kerktoren geplaatst. In 1939 werd het doktershuis door timmerman-aannemer Hendrik van Walderveen verbouwd tot een huis van twee verdiepingen. (Oude prentbriefkaart in Collectie Th. Schouten, Tienhoven.)

Verdeling van de kosten voor de intergemeentelijke geneeskundige dienst

Het in 1880 afgesloten contract inzake de geneeskundige dienst voor Tienhoven, Breukeleveen en Oud-Maarsseveen, aangegaan voor 20 jaar, liep op 1 september 1900 af. De burgemeester van Breukelen-St. Pieters ontdekte dat bij toeval in het begin van 1900. Als de overeenkomst niet werd opgezegd werd deze automatisch weer voor tien verdere jaren van kracht. De raad van Breukelen-St. Pieters voelde niet zo veel voor stilzwijgende verlenging, vooral omdat ze de geldende verdeelsleutel der kosten niet langer rechtvaardig vond. De tijd ontbrak evenwel om nog tijdig tot een geheel nieuwe overeenkomst te komen. Men koos in tussentijds overleg tussen de betrokkenen voor een tijdelijke regeling voor twee jaar, met een kostenverdeling van $\frac{1}{3}$ voor ieder der drie gemeenten. In die tussentijd wilde men dan meer gedetailleerd over een verdere herziening van het contract met elkaar onderhandelen.⁶ Al op 28 maart 1900 werd de delegatie benoemd die de besprekingen met de beide andere gemeenten moest gaan voeren. Deze bestond uit wethouder H. Plomp, en de Breukeleveense raadsleden G. Bakker en G. Vlaanderen.⁷

De in 1900 begonnen discussies kregen bijgevolg in de volgende jaren een uitgebreide voortzetting. Op 3 september 1901 besloot de Raad van Breukelen-St. Pieters dat een aanvaardbare lastenverdeling zou zijn $\frac{6}{15}$ voor Oud-Maarsseveen, $\frac{5}{15}$ voor Tienhoven en $\frac{4}{15}$ voor Breukelen-St. Pieters.¹⁰ Maar al spoedig moest de Raad vaststellen dat "van wege de Gemeente Maarsseveen getracht wordt deze zaken op den langen baan te schuiven, ongetwijfeld omdat het haar meer geld zal kosten".¹¹ Breukelen-St. Pieters besloot

wel druk op de onderhandelingen te blijven houden.¹¹ Toch sprak de Raad van Maarsseveen pas op 2 april 1902 voor het eerst over dat voorstel, dat werd afgewezen. Men wilde pertinent niet verder gaan dan in de oude regeling.¹² Op 23 mei 1902 kwam een definitief voorstel in de Raad van Breukelen-St. Pieters ter tafel. Daarin werd de verdeelsleutel bepaald op ¹⁰/₂₇ voor Tienhoven, ⁹/₂₇ voor Maarsseveen en ⁸/₂₇ voor Breukelen-St. Pieters.¹³ Vergeleken met de oude situatie kwam de nieuwe regeling voor Breukelen-St. Pieters dus 3,7% gunstiger uit, maar ten opzichte van de voorstellen uit 1901 moest ze 3% meer betalen (zie Tabel 1). Niet Maarsseveen maar Tienhoven draaide uiteindelijk voor de lastenverzwaring op.

Tabel 1

Verdeelsleutels voor de kosten der gemeenschappelijke geneeskundige zorg in 1880-1902 en in de opeenvolgende onderhandelingsronden in het begin der 20ste eeuw

	1880	1901	1902	1903
Tienhoven	¹ / ₃ (33,33%)	⁵ / ₁₅ (33,33%)	¹⁰ / ₂₇ (37,04%)	²⁵ / ₇₂ (34,72%)
Breukelen-St. Pieters	¹ / ₃ (33,33%)	⁴ / ₁₅ (26,67%)	⁸ / ₂₇ (29,63%)	¹⁷ / ₇₂ (23,61%)
Maarsseveen	¹ / ₃ (33,33%)	⁶ / ₁₅ (40%)	⁹ / ₂₇ (33,33%)	³⁰ / ₇₂ (41,67%)

In de jaarlijkse lasten was begrepen de jaarwedde van de geneesheer, ter hoogte van f 525,- plus vrij wonen.¹³ Deze nieuwe regeling kreeg een korte looptijd, van 1 januari 1903 tot 31 december 1904. Gedeputeerde Staten van de Provincie Utrecht werden als arbiter aangewezen indien de drie gemeenteraden omtrent benoeming of ontslag van een gemeente-arts niet tot overeenstemming konden komen.¹³

Dokter C.H. van Herwerden

Dokter Keijzer werd opgevolgd door dokter C.H. van Herwerden.⁷ Hij was daarvóór arts te Berlicum en lid van de Geneeskundige Raad voor Limburg en Oostelijk Noord-Brabant en werd door de B&W's van de drie gemeenten gekozen uit "vele sollicitanten". De Raad van Breukelen-St. Pieters bekrachtigde op 2 maart 1900 het benoemingsbesluit.⁶ In de raadsvergadering van 28 maart 1900 deelde burgemeester Braams tevreden mee dat deze arts "heeft te kennen gegeven de benoeming . . . aan te nemen".⁷

Van Herwerden vervulde de functie nog geen volle drie jaar. Daarna vertrok hij al weer naar elders,¹⁴ "wegens zijne benoeming tot controlerend geneesheer bij de Rijksverzekeringsbank".¹⁵

Begin 1903 was de positie van gemeentelijk geneesheer voor het verzorgingsgebied Tienhoven/Breukeleveen/Oud-Maarsseveen dus opnieuw vacant. Van deze interim-periode maakten de gemeentebesturen gebruik om de instructie voor de gemeentegeneesheer te herzien. De in de eerste bladzijden van dit artikel besproken instructie was daarvan het resultaat. Ook werd toen de financiële regeling, die nog maar net in werking was getreden, opnieuw gewijzigd.¹⁵ Weer kwam men toen, na opnieuw veel gemillimeter, tot een enigszins gewijzigde kostenverdeling. Maarsseveen moest voortaan ³⁰/₇₂ deel betalen, Tienhoven ²⁵/₇₂ en Breukelen-St. Pieters ¹⁷/₇₂. Maarsseveen kreeg dus uiteindelijk toch weer de zwaarste last te dragen en de reeds in 1900 bepleite gunstiger regeling voor Breukelen-St. Pieters was ruimschoots bereikt (zie Tabel 1). "Alle kosten worden door de Ge-

meente Tienhoven bij voorschot betaald. De aandelen der beide andere Gemeenten worden jaarlijks door de Gemeente Tienhoven bij gespecificeerde declaratie en met overlegging der bescheiden teruggevorderd vóór den 1sten Mei".¹⁵ Deze overeenkomst kreeg een looptijd van 15 april 1903 tot 1 januari 1913.

Blijkbaar waren er rond de benoeming van een nieuwe gemeente-arts gevoelig liggende zaken aan de orde, want op 31 maart 1903 sprak de Raad van Breukelen-St. Pieters over dit onderwerp in geheime zitting.¹⁵ De Raad van Tienhoven deed dat op diezelfde dag eveneens. De conclusies werden door geen van beide genotuleerd, zodat niet na te gaan valt wat er aan de hand was. Hoewel de plaatsvervanger van de arts Van Herwerden bereid was voor onbepaalde tijd waar te nemen, wilden de gemeentebestuurders toch zo snel mogelijk in de vacature voorzien.¹⁴ De Raad van Maarsseveen voelde zich in haar vergadering van 3 april 1903 door de gang van zaken in de beide andere gemeenten buitenspel gezet.

Dokter J.C. Oldenboom

In de raadsvergaderingen van Tienhoven van 31 maart 1903 en van Breukelen-St. Pieters van 10 april 1903 werd ingestemd met de benoeming van dokter Jan Christoffel Oldenboom te Maasdam, "die van verschillende zijden en door personen van verschillende richting, alsook door den Burgemeester van Schoonhoven, bijzonder wordt aanbevolen, terwijl ook de tegenwoordige Burgemeester van Maarsseveen zeer gunstige informatie heeft verschaft".¹⁴ Met dit uitzicht op de definitieve vervulling van de vacature kon Van Herwerden per 15 april 1903 eervol ontslag worden verleend.¹⁴ Zijn verplichting om voor een plaatsvervanger te zorgen verviel daarmee.

Nog vóór dat jaar 1903 ten einde was had ook Oldenboom al zijn ontslag-aanvraag bij de drie gemeentebesturen ter tafel liggen. Dat werd hem eervol per 23 december verleend "wegens eene ontvangene en door hem aangename benoeming als medicus te 's-Gravenhage".¹⁶ In Breukelen-St. Pieters werd zijn snelle vertrek zeer betreurd. In het raadsbesluit werd vermeld dat Oldenbooms "menschlievend optreden hem zoodanig de achting en toegeneheid van een ieder heeft doen verwerven, dat men hem met veel leedwezen naar elders ziet vertrekken".

Geharrewar over lijkschouwingskosten

In het najaar van 1903 werd het lijk van iemand uit Tienhoven aangetroffen op "eene legakker onder Breukeleveen". Zonder B&W van Breukelen-St. Pieters daarin te kennen werd het lichaam door de familie in stilte naar Tienhoven overgebracht, waar de "doodschouw" en de begrafenis plaats vonden. Dokter Oldenboom diende voor de lijkschouwing wel een nota van f 5,- bij de gemeente Breukelen-St. Pieters in.¹⁶ De Raad verwees hem voor de betaling echter door naar de gemeente Tienhoven, onder verwijzing naar het geval van een jaar eerder toen een Breukelevener in het onder de gemeente Tienhoven ressorterende Tienhovense Kanaal was verdronken en Breukelen-St. Pieters voor het betalen van de f 5,- had moeten opdraaien.

B&W en de Raad van Tienhoven legden zich daar echter niet bij neer en speelden deze nota weer even hard terug naar hun noorderburen.¹⁷ Maar de Raad van Breukelen-St. Pieters vond beide gevallen zo precies elkaars spiegelbeeld, dat ze Tienhoven terechtwees.¹⁸

In de Raad van Tienhoven kwam deze aangelegenheid verder niet meer aan de orde. Blijkbaar werd echter wel een oplossing gevonden, want toen een half jaar later het tarief voor het lijkschouwen in meer algemene zin ter discussie kwam, werd niet meer op deze kwestie teruggegrepen.¹⁹ Kort daarop maakte Breukelen-St. Pieters het bedrag van f 5,- tot standaardtarief voor de hele gemeente, dus zowel voor het gebied dat vooral op Tienhoven als voor het deel van de gemeente dat op Breukelen-Nijenrode was georiënteerd. Gelijktijdig voerde men een eenheidstarief in van f 1,- voor elke vaccinatie.²⁰

Afb. 3. De dorpsloot in Breukeleveen met links op de achtergrond het (later gesloopte) huis van de familie Van Ginkel (Herenweg 38), omstreeks 1925. In de met groentekistjes geladen roeiboot de Tienhovense tuinderszoon Jan Willemsz. Manten, bijgenaamd Jan Slazak. Bijna alle vervoer ging toen nog over het water. (Oude prentbriefkaart in Collectie Th. Schouten, Tienhoven.)

Dokter K.O.A. Welffer

Aan de opvolging van dokter Oldenboom werd met zoveel voortvarendheid gewerkt, dat de Raad van Breukelen-St. Pieters al op 15 december 1903, na ontvangen pre-advies van de dagelijkse besturen van de drie betrokken gemeenten over vier sollicitanten, met algemene stemmen kon besluiten tot de benoeming van Sijbout Hiemstra, arts te Warns.¹⁶ Zijn benoeming zou al op 23 december 1903 ingaan. Als tweede op de voordracht stond de arts Karel Otto Alphonse Welffer te 's-Gravenhage. Hiemstra nam onverwacht zijn benoeming niet aan, waarna op 24 december 1903 de Raad besloot tot de aanstelling van K.O.A. Welffer.²¹

In de raadsvergadering van Breukelen-St. Pieters van 25 mei 1905 werd een door de drie colleges van B&W opgestelde nieuwe regeling inzake de dokterswoning met bijbehorend terrein te Tienhoven aanvaard.²² Deze was nodig omdat men het plan had opgevat een nieuwe dokterswoning te bouwen, of de bestaande ingrijpend te verbouwen. Nieuwbouw genoot aanvankelijk de voorkeur. Omdat de gemeenteraden van Maarsseveen en Tienhoven wijzigingen in de regeling aanbrachten, moest de Raad van Breukelen-St. Pieters zich op 2 augustus 1905 nogmaals over deze zaak buigen, wat overigens geen problemen opriep.²³ Op 17 augustus 1905 keurden Gedeputeerde Staten van Utrecht het besluit tot het bouwen van een nieuwe dokterswoning goed.²⁴

Spoedig daarna kwamen de drie gemeenten echter op hun eerdere voornemen terug. Bij "nadere beschouwing" vonden ze het beter "niet over te gaan tot het bouwen voor gemeenschappelijke rekening van eene nieuwe dokterswoning".²⁵ In plaats daarvan koos men voor een eenvoudiger beheersvorm, waarbij "de bestaande woning eigendom worde van eene der gemeenten", die dan zonder voortdurende inmenging der beide andere gemeentebesturen kon beslissen over renovatie en onderhoud.

Tienhoven werd per 1 januari 1906 volledig eigenaar van het oude doktershuis door de

beide andere gemeenten uit te kopen.²⁵ Breukelen-St. Pieters ontving daarbij f 753,54 en Maarsseveen f 1106,25. De verdere kosten van bestek en dergelijke en de kosten van de uitvoering van de verbouwing zouden daarna voor rekening van Tienhoven komen. In de huur van f 200,- per jaar die vervolgens zou gelden, diende elk der drie gemeenten zijn aandeel te betalen.²⁶

Uiteindelijk lijkt er van een rigoureuze verandering van het doktershuis niet veel terecht gekomen te zijn. Bij de verdeling van de aanloopkosten "in verband met den voorgenomen verbouw van de gemeenschappelijke dokterswoning te Tienhoven" over de drie gemeenten bracht Tienhoven aan Breukelen-St. Pieters f 10,- te veel in rekening.²⁷ Hierover werd meermalen gecorrespondeerd en gesproken, maar op 9 december 1908 moest de burgemeester van Breukelen-St. Pieters aan de Raad meedelen dat Tienhoven nog steeds weigerde "terug te geven wat zij schuldig is".²⁷ De Raad bleef evenwel onwrikbaar op het standpunt staan dat zij terug wilde hebben wat haar rechtens toekwam.

Hoewel op 31 mei 1902 en 31 maart 1903 afspraken tussen de drie gemeenten waren gemaakt over de verdeling van de kosten van het tractement voor de gemeente-arts, waren ze de eerste jaren daarna blijkbaar niet tot betaling van dat salaris overgegaan. Ze hielden de centjes zorgvuldig in hun respectievelijke gemeentekassen totdat in de zomer van 1905 een schuchter verzoek van dokter Welffer binnenkwam "om eenig tractement te mogen genieten, wijl diens inkomsten niet toereikende zijn om in zijn onderhoud voldoende te voorzien".²³ De Raad van Breukelen-St. Pieters was "na eenige bespreking" wel bereid "den dokter weder eenig tractement te verlenen".²³ De Tienhovense Raad liet teleurstelling blijken over "de weinige toeschietelijkheid van Breukelen-St. Pieters ten aanzien van de aan den gemeentegeneesheer toe te kennen jaarwedde".²⁸

Op 5 september werd in Breukelen-St. Pieters niettemin zuinigjes besloten Welffer "voor zolang zijne financieele positie niet verbeterd, gerekend wordende 1 Januari j.l. te zijn ingegaan, eene jaarwedde te verlenen van f 125,- mits de Gemeente Tienhoven hem eveneens eene jaarwedde verleene van f 175,- en verder onder de voorwaarden:

1^e dat hij verplicht zal zijn voorkomende doodschouw kosteloos te verrichten en

2^e bij tijds voor den ingang van een volgend jaar geregeld jaarlijks eene tractementsaanvraag aan de beslissing van den Gemeente-Raad zal dienen te onderwerpen".²⁴

Het salarisbedrag van f 525,- per jaar waarvan in 1902 sprake was, zal door de drie gemeenten gezamenlijk niet zijn bereikt.

Op 7 maart 1906 kwam een verzoek tot verlenging van de tractementsbetaling in de Raad van Breukelen-St. Pieters in behandeling, maar deze besluite, dat het nemen van een besluit daarover zou worden aangehouden "tot na afloop van het loopende jaar ten einde te kunnen beoordeelen of dat diens Docters verdiensten in dit jaar niet zoodanig verbeterd zijn, dat de bijdrage door den Raad onnoodig wordt geoordeeld".²⁹ In Tienhoven kwam het niet tot een nieuwe raadsdiscussie hierover.

Dokter Welffer kreeg na verloop van tijd genoeg van dit soort gekoeioneer. Hij vroeg ontslag per 1 januari 1908. De Raad van Breukelen-St. Pieters wiligde op 13 november 1907 dat verzoek in principe in, maar liet het - om een vacuum in de gezondheidszorg te voorkomen - aan de dagelijkse besturen van de drie gemeenten over om nader over de vertrekdatum van de arts te beslissen, daarbij rekening houdend met de snelheid waarmee een opvolger zou kunnen worden aangesteld.³⁰

Bijzondere voorzieningen

Hoewel de bestuurders van Breukelen-St. Pieters zeer terughoudend waren in het uitgeven van gemeenschapsgeld, waren er uitzonderingen. Indien gemeentelijke ingezetenen voor kosten kwamen te staan die hun draagkracht duidelijk te boven gingen en ook geen aanspraak konden

maken op ondersteuning uit andere hoek, dan was het gemeentebestuur soms wel bereid een helpende hand toe te steken.

Voor het schooljaar 1904 - 1905 kreeg het echtpaar J. van den Hoeven, als ouders van een doofstom zontje van zeven jaar oud, een bijdrage van f 50,- om het kind te kunnen plaatsen in "eene voor dusdanige kinderen te Utrecht bestaande onderwijsinrichting".²⁰

In 1914 werd een kind van C. van der Neut te Breukeleveen ter verpleging opgenomen in het Utrechtse Diaconessenhuis. De diaconie der Nederlandse Hervormde kerk te Tienhoven vroeg de Raad van Breukelen-St. Pieters de kosten daarvan gezamenlijk te dragen. Maar de Raad vermoedde dat die diaconie goed genoeg bij kas was om de kosten zelf op te kunnen brengen en vreesde dat de verpleging "van langdurige aard" zou kunnen worden. Daarom werd besloten de medefinanciering tot enkele weken te beperken, tenzij de diaconie echt "niet bij machte is de kosten alleen te betalen".³¹

Oprichting van een Groene-Kruisvereniging

In de raadsvergadering van Breukelen-St. Pieters van 14 november 1906 werd meegedeeld dat in Tienhoven een Groene-Kruisvereniging was opgericht, die ook heel Breukeleveen tot haar verzorgingsgebied rekende. Uit oogpunt van dat laatste werd om een jaarlijkse subsidie gevraagd. Na enige discussie werd echter vastgesteld "dat men omtrent het belang dat Breukeleveen in die vereniging zal hebben voor het oogenblik nog niet genoegzaam op de hoogte is".³² Om dezelfde reden werd deze zaak in de raadsvergadering van 27 december 1906 opnieuw doorgeschoven.³³ Pas op 7 juni 1907 kwam de subsidie-aanvraag echt in discussie. Het raadslid E. van Oostveen overlegde een lijst met de namen van de mensen uit Breukeleveen die ingetekend hadden voor het lidmaatschap van het Groene Kruis. Zijn collega-raadslid A. Verhoeff, eveneens in Breukeleveen woonachtig, concludeerde dat de vereniging daar algemene steun ondervond en stelde daarom voor, jaarlijks uit de gemeentekas een bijdrage van f 25,- te geven.

De in een gemeenschappelijke regeling samenwerkende gemeenten hielden ook toen al precies in de gaten of ze naar verhouding niet iets meer moesten betalen dan de andere. Raadslid H. Plomp wilde bijgevolg een verband leggen met de bijdrage die Tienhoven zou geven; als dat meer dan f 40,- zou zijn dan werd de subsidie van Breukelen-St. Pieters f 25,-, bleef Tienhoven onder de f 40,- dan beperkte Breukelen-St. Pieters zich tot f 20,-. Dat voorstel werd aangenomen.³⁴ Tienhoven besloot voor het jaar 1907 een subsidie toe te kennen van f 30,-, zodat de Groene-Kruisvereniging op een zwakke financiële basis van start moest gaan.³⁵

Toen in 1906 het Kruiswerk in het gebied van Breukeleveen/Tienhoven/Oud-Maarsseveen van de grond kwam, was het neutrale Groene Kruis de enige organisatie in Nederland voor de wijkverpleging en het uitlenen van verplegingsartikelen aan leden. Het Wit-Gele Kruis, op rooms-katholieke grondslag, kwam in Nederland in 1916 op gang en het protestants-christelijke Oranje-Groene Kruis nog weer verscheidene jaren later. In en rond Tienhoven is het Kruiswerk echter nooit verzuild geraakt. Het maatschappelijk draagvlak was daarvoor te zwak.

Dokter E.M. Eeftinck Schattenkerk

Het vervullen van de vacature Welffer ging ongeregeld in zijn werk.

Toen op 10 december 1907 de gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters zich over de ontvangen sollicitaties boog, vernam men dat de gemeente Maarsseveen zonder het gebruikelijke gezamenlijke vooroverleg reeds eenzijdig tot het benoemen van E.M. Eeftinck Schattenkerk uit Uithoorn aan de Amstel had besloten.^{36,37}

Afb. 4. Bruggetje bij de oude boerderij van Schipper, Herenweg 46, Breukeleveen, omstreeks 1935. Omdat er nog nauwelijks transport over de weg plaats vond, konden de bruggen smal zijn, ook bij de boerderijen. Op de brugleuning zit Marie Wingelaar; de namen van de twee jonge kinderen konden niet worden achterhaald. (Oude prentbriefkaart in Collectie Th. Schouten, Tienhoven.)

De oorzaak van het probleem bleek echter in Tienhoven te liggen, waar de meerderheid van B&W had geweigerd eerst met de beide andere gemeentebesturen te gaan praten over het opstellen van een gezamenlijke voordracht.³⁷ Dat had tot snelle actie in Maarsseveen geleid om te voorkomen dat ze in feite buitenspel zouden komen te staan. Het veroorzaakte echter wel boze reacties bij de gemeentebestuurders van Tienhoven.³⁸

B&W van Breukelen-St. Pieters drongen er bij de Raad op aan de keus van Maarsseveen te volgen om "scheuring en tweedracht" "tussen de z.g. ziekenbussen" te voorkomen. Het Breukeleveense raadslid A. Verhoeff onthulde dat er in bepaalde kringen in Tienhoven en Maarsseveen vrees bestond dat de arts Dr. J. Smit uit Amersfoort als eerste op de voordracht zou komen. Deze was lid van de daar bestaande Gereformeerde Gemeente en men was bang dat dit bij sommige patiënten problemen zou kunnen geven. Op initiatief van de Hervormde dominee G.B. Fijnvandraat zou zelfs een "adresbeweging" tegen een eventuele kandidatuur van Smit op gang zijn gebracht. Verhoeff, die lidmaat was van de Gereformeerde Kerk van Tienhoven (niet te verwarren met de behoudender Gereformeerde Gemeenten), vond dat "zeer laag. Is er ooit bij benoeming van een geneesheer sprake geweest tot welk geloof de kandidaat behoorde? Neen." De burgemeester sprak tegen dat de dominee zich daarmee had ingelaten. Zijn pleidooi om Eeftinck Schattenkerk te benoemen vond echter geen gehoor. Bij de stemming kreeg deze twee stemmen, tegen vijf voor Dr. Smit.³⁶ Ook nadat deze uitslag bekend was duurde de verhitte discussie in de Raad nog enige tijd voort.

Doordat de gemeentebesturen tot verschillende benoemingen kwamen werden Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht genoopt een arbitrale beslissing te nemen. Bij beschikking van G.S. van 7 januari 1908 viel hun keus op E.M. Eeftinck Schattenkerk. De Raad van Breukelen-St. Pieters nam dat op 27 februari 1908 voor kennisgeving aan. De burgemeester gaf als toelichting dat G.S. zijns inziens "zeer terecht rekening hebben gehouden met de uitgebrachte stemmen op elk der voorgedragenen" in de drie gemeenteraden bij elkaar opgeteld.³⁹ Toch ontwikkelde zich daarna nog wel enige discussie over de gang van zaken. Met name vroeg Verhoeff zich hardop af of minderheden in de gemeenteraden nog wel iets in te brengen hadden.

Of Eeftinck Schattenkerk ondanks dit tumult voorafgaande aan zijn komst ongestoord in deze dokterspraktijk heeft kunnen functioneren, vermelden de gemeentelijke annalen niet, maar het feit dat hij slechts ruim vier jaar bleef, zou er op kunnen duiden, dat hij tussen de Plassen niet geheel gelukkig was. In de gemeenteraadsvergadering van 22 mei 1912 stond een ingekomen stuk van gemeentegeneesheer E.M. Eeftinck Schattenkerk op de agenda, "houdende het verzoek om eervol ontslag met ingang van 1 Juli a.s.". De Raad was met de korte termijn van de ontslagaanvraag niet zo gelukkig en besloot "het daarheen te leiden, dat de benoeming van een opvolger eerst plaats kan hebben, alvorens het ontslag te verlenen."⁴⁰ Er werd snel gewerkt. Op 21 juni 1912 kon de Raad al besluiten J.D. Meewaldt, arts te Utrecht, per 1 juli aan te stellen. Aan Eeftinck Schattenkerk kon toen het gevraagde eervolle ontslag worden verleend.⁴¹

Dokter H. Bertel

Het zat de bestuurders evenwel niet mee, want Meewaldt bedankte voor zijn benoeming; hij gaf er de voorkeur aan zich in Asperen te vestigen, van waar hij eveneens een benoemingsbrief had ontvangen.⁴² Daarop werd H. Bertel, gemeente-geneesheer te Renswoude, met ingang van 1 juli 1912 benoemd.⁴²

Bertel stond op 21 juni 1912 als tweede op de voordracht aan de Raad. De inmiddels wethouder geworden Breukelevener Verhoeff kreeg de Raad niet mee in een poging om "een nieuwe oproeping van sollicitanten te doen". Zijn standpunt was mogelijk beïnvloed door het spanningsveld dat zich in Tienhoven had voorgedaan tussen B&W en de Raad. Daar waren B&W vóór benoeming van Bertel en de raadsmeerderheid voor een nieuwe sollicitatieronde.^{42,43} De mededeling van Bertel dat hij "bij eventuele benoeming direct zal kunnen komen" maakte dat de besluitvorming uiteindelijk in zijn voordeel uitviel.

Bertel bleef ruim 5½ jaar. Over zijn functioneren is in de Raad van Breukelen-St. Pieters nooit een woord gesproken. Blijkbaar waren de raadsleden dus wel tevreden met hem.

Op zijn verzoek kreeg de gemeentegeneesheer H. Bertel per 22 februari 1918 van de gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters eervol ontslag.⁴⁴

Dokter T. van 't Einde

Onmiddellijk nadat de ontslagaanvraag van dokter Bertel bij de drie gemeentebesturen was binnengekomen werd de procedure in werking gesteld om een opvolger te vinden.⁴⁴ De burgemeester van Tienhoven trad in deze als coördinator op.⁴⁵ In de tussentijd nam de arts K.O.A. Welffer uit Westbroek de praktijk, die hij nog uit eigen ervaring kende, tijdelijk waar.⁴⁵

Op 29 april 1918 werd aan de Raad meegedeeld "dat er een dokter bereid was te solliciteren". Blijkbaar was de belangstelling voor de vacature niet erg groot. Bovendien verlangde de betrokkene een jaarsalaris van f 1000,-. De Raad van Breukelen-St. Pieters ging er aarzelend mee akkoord, evenals met het verlangen van Tienhoven dat elk der drie gemeenten één-derde deel daarvan voor zijn rekening moest nemen. De Raad van Breukelen-St. Pieters nam echter wat ze met de ene hand had gegeven met de andere hand ten dele weer terug, want ze legde meteen vast dat in de instructie voor de nieuwe arts moest worden opgenomen, "dat dan geen extra beloningen meer zullen worden gegeven voor vaccinatie en doodschouw".⁴⁶ Het waarnemershonorarium van dokter Welffer werd in evenredigheid aan het verhoogde salaris aangepast.⁴⁷

Het verhoogde jaarsalaris leidde tot een wat grotere belangstelling voor de functie. In de raadsvergadering van 4 juni 1918 kon de burgemeester medede-

len dat er uiteindelijk in totaal toch nog vier sollicitanten waren gekomen. Uit dat kwartet ging de benoeming met algemene stemmen naar de arts T. van 't Einde te Achttienhoven.⁴⁸ Hij zou tot in 1954 op deze post blijven.

Kort na zijn komst naar Tienhoven e.o. kreeg de jonge dokter het erg druk door de ernstige epidemie van de Spaanse griep, die ook binnen zijn praktijkgebied veel slachtoffers maakte.⁴⁹

De Spaanse griep vond haar oorsprong in Spanje (vandaar de naam). Op 27 mei 1918 meldde het persbureau Reuter vanuit Madrid, dat de koning, de minister-president en andere ministers leden aan een geheimzinnige ziekte. Deze griep was toen al over geheel Spanje verbreid en had 30% van de bevolking aangetast. Snel breidde de ziekte zich vandaar in 1918 - 1919 uit over vrijwel geheel Europa en Noord-Amerika. In eerste instantie werd de aandoening niet als ernstig beschouwd, maar dat werd spoedig anders. Ze leidde tot de dood van in totaal omstreeks 25 miljoen mensen. Behalve aan de griep zelf overleden velen aan longontstekingen, die er op volgden en die toen nog niet goed bestreden konden worden. Op 10 juli 1918 werden in Nederland de eerste patiënten gemeld. Hier stierf één op de 250 inwoners.

Uit oogpunt van volksgezondheid was de beschikbaarheid van betrouwbaar drinkwater van groot belang. In 1925 behoorde Breukelen-St. Pieters tot de groep van zestien gemeenten die de Stichting Drinkwaterleiding Noord-West Utrecht oprichtten. Enkele jaren daarna werden de woningen op de openbare waterleiding aangesloten.⁵⁰

Noten

- 1 Het geografisch-bestuurlijke begrip Tienhoven is in recent gebruik vervuild, doordat ook Oud-Maarsseveen thans vaak als deel van Tienhoven wordt aangemerkt. In dit artikel staat Tienhoven voor het "echte" Tienhoven.
- 2 Instructie voor den Gemeentegeneesheer van Tienhoven, Breukelen-St. Pieters (voor Breukeleveen) en Maarsseveen (voor Oud-Maarsseveen). In: Archief Gemeente Breukelen-St. Pieters (Gemeentehuis te Breukelen), inv. nr. 1°. Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, tussen blz. 114 en 115.
- 3 H. van Walderveen, 1991. Gemeentelijk ziekenhuis in Breukelen-Nijenrode, 1873 - 1923. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 6, nr. 2, blz. 83 - 90.
- 4 Spoedeischende Vergadering in vereeniging met de raadsleden van Tienhoven gehouden den 23sten Juli 1892. In: Archief Gemeente Breukelen-St. Pieters (Gemeentehuis te Breukelen), inv. nr. 1°. Notulen en Besluiten van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, Van af het jaar 1888 tot en met het jaar 1899, blz. 108 - 110.
- 5 Openbare Raadsvergadering gehouden te Breukelen-St. Pieters op den 15den November 1892. In: Notulen en Besluiten van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, Van af het jaar 1888 tot en met het jaar 1899, blz. 114 - 115.
- 6 Openbare Raadsvergadering gehouden te Breukelen St. Pieters den 2den Maart 1900. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 3 - 9.
- 7 Openbare Raadsvergadering gehouden te Breukelen St. Pieters den 28sten Maart 1900. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 11 - 13.
- 8 Openbare Raadsvergadering gehouden te Breukelen St. Pieters den 5den Juli 1900. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 16.
- 9 Hoofden van de Dienst Openbare Werken zouden we nu zeggen. Het gemeentelijk apparaat was in die tijd echter nog veel bescheidener van omvang en niet in afzonderlijk georganiseerde diensten opgedeeld.
- 10 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen St. Pieters gehouden den 3en Sept 1901. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 62 - 63.
- 11 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden den 28 November 1901. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 70 - 71.

- 12 Vergadering van den Raad der Gemeente Maarsseveen op den 2en April 1902. In: Archief van de gemeente Maarsseveen (Gemeentehuis te Maarssen), inv. nr. 7. Raadsnotulen Maarsseveen 19-7-1893 t/m 10-10-1902.
- 13 Openbare Raadsvergadering gehouden te Breukelen St. Pieters den 23sten Mei 1902. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 81 - 83.
- 14 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden op 10 April 1903. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 115.
- 15 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 31 Maart 1903. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 111 - 113.
- 16 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 15 December 1903. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 146 - 148 (ontslag en benoeming gemeentegeneesheer) en blz. 150 - 151 (doodschouw op E. Oudemast uit Tienhoven, dood aangetroffen in Breukeleveen, en vergelijking met de doodschouw op A. Klein, thuis horende te Breukeleveen, maar verdronken onder Tienhoven).
- 17 Notulen van het verhandelde in de openbare vergadering van den Raad der gemeente Tienhoven, gehouden den 15 December 1903. In: Archief van de gemeente Tienhoven 1657 - 1957 (Gemeentehuis te Maarssen), inv. nr. 143. Notulenboek aanvangende 24 Mei 1889.
- 18 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 11 Februari 1904. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 157.
- 19 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 28 September 1904. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 177 - 178.
- 20 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 7 December 1904. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 179, 180.
- 21 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 24 December 1903. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 152 - 153.
- 22 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 25 Mei 1905. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 198.
- 23 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters den 2en Augustus 1905. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 204, 207.
- 24 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, 5 September 1905. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 210, 211.
- 25 Besluiten van de Raden der Gemeenten Tienhoven, Breukelen-St. Pieters en Maarsseveen van 6/7 maart 1906 betreffende de gemeenschappelijke medische dienst. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, tussen blz. 218 en 219.
- 26 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 19 December 1905. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 214.
- 27 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, gehouden den 9 December 1908. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 290.
- 28 Notulen van het verhandelde ter openbare vergadering van den Raad der Gemeente Tienhoven, gehouden 7 Juni 1905. In: Archief van de gemeente Tienhoven 1657 - 1957, inv. nr. 143. Notulenboek aanvangende 24 Mei 1889.
- 29 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden 7 Maart 1906. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 220.
- 30 Vergadering van den raad der gemeente Breukelen St. Pieters, gehouden op 13 November 1907. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 250.

- 31 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, gehouden den 17 September 1914. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 400.
- 32 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden den 14den November 1906. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 227.
- 33 Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Breukelen-St. Pieters, gehouden den 27 December 1906. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 230, 232.
- 34 Vergadering van den 7 Juni 1907. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 238 - 239 (subsidie Groene Kruis) en 240 - 241 (jaarwedde gemeente-arts).
- 35 Archief van de gemeente Tienhoven 1657 - 1957 (Gemeentehuis te Maarssen), inv. nr. 160. Raadsbesluiten 1906 - 1912, blz. 71.
- 36 Vergadering van den gemeenteraad van Breukelen St. Pieters, gehouden op dinsdag 10 December 1907. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 258 - 263.
- 37 Openbare vergadering van den raad der gemeente Maarsseveen op Maandag 9 December 1907. In: Archief van de gemeente Maarsseveen (Gemeentehuis te Maarssen), inv. nr. 8. Raadsnotulen Maarsseveen 20-11-1902 t/m 31-10-1910, blz. 190: B&W en de Raad van Maarsseveen gaven daarbij mede gehoor aan "een adres van 67 inwoners van Oud-Maarsseveen, om ook thans weder een geneesheer te benoemen, behoorende tot de Ned. Herv. kerk".
- 38 Notulen van de Openbare Vergadering van den Raad der Gemeente Tienhoven, gehouden den 11 December 1907. In: Archief van de gemeente Tienhoven 1657 - 1957 (Gemeentehuis te Maarssen), inv. nr. 144. Notulen gemeenteraad 1907 t/m 1913, blz. 34 - 42.
- 39 Vergadering van den gemeenteraad van Breukelen St. Pieters, gehouden op donderdag 27 Februari 1908. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 264 - 265.
- 40 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, gehouden den 22 Mei 1912. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 360.
- 41 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, den 21 Juni 1912. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 362 - 363.
- 42 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, gehouden den 29 Juni 1912. In: Notulenboek Gemeenteraadsvergaderingen van 2 Maart 1900 tot 17 September 1914, blz. 364 - 365.
- 43 Vergadering van den Gemeenteraad gehouden den 28 Juni 1912. In: Archief van de gemeente Tienhoven 1657 - 1957, inv. nr. 144. Notulen gemeenteraad 1907 t/m 1913.
- 44 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, gehouden 24 Januari 1918. In: Archief Gemeente Breukelen-St. Pieters, inv. nr. 1⁸. Notulenboek Raadsvergaderingen Breukelen-St. Pieters aanv. 22 December 1915, eindigende 14 Februari 1921, blz. 37.
- 45 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, gehouden 26 Maart 1918. In: Notulenboek Raadsvergaderingen Breukelen-St. Pieters aanv. 22 December 1915, eindigende 14 Februari 1921, blz. 43.
- 46 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, op 29 April 1918. In: Notulenboek Raadsvergaderingen Breukelen-St. Pieters aanv. 22 December 1915, eindigende 14 Februari 1921, blz. 44 - 45.
- 47 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, 14 Februari 1919. In: Notulenboek Raadsvergaderingen Breukelen-St. Pieters aanv. 22 December 1915, eindigende 14 Februari 1921, blz. 73.
- 48 Vergadering van den Gemeenteraad van Breukelen-St. Pieters, gehouden 4 Juni 1918. In: Notulenboek Raadsvergaderingen Breukelen-St. Pieters aanv. 22 December 1915, eindigende 14 Februari 1921, blz. 48.
- 49 P. Bakker, 1992. Herinneringen aan het huis van mijn jeugd: Herenweg 129, Breukeleveen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 4, blz. 232 - 235.
- 50 J.G. Bokma, 1990. De totstandkoming van de drinkwatervoorziening in Noord-West Utrecht. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 1, blz. 4 - 14.